

Az optimismus és a pessimismus világnézete.

— Ethikai tanulmány. —

Alig ismerünk két oly nagyon ellentétes bölcséleti rendszert a XIX-ik század első feléből, mely a tudomány és az élet terén a modern gondolkozásra oly maradandó befolyást gyakorolt s oly mély nyomokat hagyott volna hátra, mint éppen Hegelnek, ennek „a vakmerő metaphisikusnak“ intellectualistikus-optimista, és Schopenhauernek, a lángeszű philosophusnak voluntaristikus-pessimista rendszere. Mindkettő a világot és jelenségeinek különféleségét egyetlenegy alapelvől magyarázza. De míg az egyik tiszta fogalmakból s az abszolút észből vagy logikai eszméből szerkesztette meg egész ismeretrendszerünket, s az egyes dolgokban az abszolút ész önfejlődését szemlélte, tehát a világot egy gondolatból alkotta meg, addig Schopenhauer a gondolkozásban kizárólag elvont képzetet látott, s a világot „az akarat megvalósulásának“ mondotta. Utóbbinál a világot alkotó hatalmas erő az akarat, mint végtelen világakarat. Azért főműve, „a pessimismus codexe“ is azt a címet viseli: „*A világ mint akarat és képzet*“. Mindkét gondolkodónál a világ egy fejlődési folyamat, a melynek egyes stádiumai fokozatos emelkedésben a világ lényegét, egyetlen alapelvét juttatják kifejezésre, a nélkül azonban, hogy azt a lényegét a maga egész teljességében: adäquate fejezhetnék ki. Mindkettőre nézve a világlényeg alakuló képessége s valósuló ereje végtelen,— míg azonban Hegelnél a világszellem lényege a gondolkodásban, addig Schopenhauer-nél az élethez való akaratban olvad fel. Hegel szerint a világ a reálissá lett észszel, Schopenhauer-nél ellenben az alap- és céltalan akaratnak a valósulásával azonos. Hegelnél minden ellentét a magasabb harmóniában, vagy egységben tűnik el, Schopenhauer-nél ellenben a disharmónia, mint olyan szükség-

képi végeredménye az önző akarat valósulásának. A miért is Hegel világa a fogalomból kihüvelyezett mindenség, Schopenhauernél ellenben a kínoknak és bűnöknek szakadatlan lánczolata. Hegelnél minden, a mi van, az észszerű, s az emberben a világszellem egyéni öntudatra ébred, addig Schopenhauernél a mindenség egy nagy síralomvölgy, a melyben az egyéninek sem értelme, sem létjogosultsága nincsen. Hegel ismeri a subjektív, objektív és abszolút szellem folytonosan emelkedő fokozatait, Schopenhauer ellenben a végtelen akarattal szemben eltűnő jelentőséget tulajdonít a képzet világának s egyéni halhatatlanságról tudni és hallani sem akar. Hegel egy nagy fogalom-bűvészhez és eszmehüvelyezőhöz, Schopenhauer ellenben az egyéni megsemmisülést s a nirwanát dicsőítő, életunt profétához hasonlítható.

Alig van az emberi gondolkodás történetének két oly rendszere, mely oly mélyreható ellentétben állana egymással, mint épen *Hegel optimismusa* és *Schopenhauer pessimismusa*. Mindkét rendszer bizonyos tekintetben szélsőséget jelent, mely ugyan tanulságos lehet az olvasóra, de minden tekintetben egyoldalúnak mondható. Hegel rendszere a nagyszerűen kiesztelt és következetesen kifejlesztett pantheismus, a mely, mint ilyen, alapjában véve optimista jellegű. Ezzel szemben a pessimismus nem ismer a világban észszerűséget és czélszerűséget, kérlelhetlenül föltárja a természeti és egyéni élet bajait és ellentmondásait, s ezeknek oly magyarázatot ad, a melynek útvesztőjébe szinte elsüllyed a világ és az ember. Maga a lét a legnagyobb baj, s e baj a továbbiaknak sine qua non-ja. Így hát a pessimismus legtisztább ellentéte annak az optimismusnak, a mely a mindenségben rendet és harmóniát, teremtő és fentartó erőket, sőt örömet és élvezetet lát, s ezzel a pessimismus kortörténetileg feltételezett világfájdalmán üdvös kritikát gyakorol.

Az optimismus és a pessimismus eme elvi ellentétét a probléma történeti fejlődése is igazolja. Az antik bölcsélet, bár sokat panaszkodik a világ nyomorúságáról és gonoszságáról, a problémát a maga egész teljességében és kiható gyakorlati következményeiben nem ismeri. Sokkal plasztikusabb volt az ő ästhetikai világnézete, s az összhangzatban s a szép formákban vetett

hite, hogy sem pessimistikus gondolatokra jutott volna. Még az újplatonizmus is, mely pedig askétikus világnézetet hirdet, csak úgy áradozik a világ harmóniájának és szépségének magasztalásában, és egy Platon vagy Aristoteles teleológiai világnézete plane telve van a világ szépségének és ezélszerűségének magasztos gondolataival. S a görög bölelelet eme optimista világnézete még az etikáját is hatja át, a hol a boldogság, az eudaimonia s a tökéletesedés a fődolog. A stoikusok pantheismusa is magasztalja a világot, sőt a természetszerű életben látja az erkölcsiség lényegét. A keresztyénség tana a bűnről, mint komoly positiv valóságról vezetett a későbbi korban metaphysikai alapon, p. o. Augustinusnál és a középkori scholastikusoknál a világ és az ő dolgainak pessimista megítélésére s általában az optimizmus és a pessimizmus világnézete elvi ellentéteinek teljes kifejlődésére. A hiba csak az volt, hogy a mi a keresztyénségben *erkölcsileg* volt felfogva, azt később a *metaphysika* terére vitték át. Pedig a bűn s annak folyományaként a baj és a nyomorúság a keresztyénségben soha sem metaphysikai, hanem mindenkor erkölcsi fogalom.

De nézzük csak tovább az optimizmus s a pessimizmus világnézetét a maga elvi ellentétében és szükségképi következményeiben.

Mindkét világnézet tanítja a léleknek intelligibilis jellegét s annak transcendens előéletét, hogy ezzel megóvja annak felelősségi jellegét. A végtelentől való elszakadása minden baj forrása, a miért is közelebbről Schopenhauer szerint a világ a bűnbánat s a bűnhődés helye a maga összes vonatkozásaiban, míg Hegel szerint a világ s abban a bűn szükségképi átmenet, mert bűn nélkül nem volna élet, mozgás, különbség és kinyilatkozás, s az egész mindenség üres egyformasággal volna azonos. E tekintetben *Hegel Böhme, Schelling, sőt Kant befolyása alatt áll*, míg ezzel szemben Schopenhauer pessimismusa tagadja a bűn szükségképiségét s a jóra való átmeneti jelentőségét. Ez a mélyebb értelme Schopenhauer tanának az élethez való akarat megtagadásáról és Hartmann elméletének a lét kínjaitól való szabadulásról, mint a világfejlődés legfőbb ezéljáról. A bűnnek a maga mélyében való felfogására, nevezetesen annak komo-

lyabb méltatására az emberiség socialis és erkölcsi hatása tekintetében az optimismus soha el nem jutott, s így az ő felfogása az embernek az istenhez való vallásos-erkölcsi viszonya tekintetében is felette félszeg és egyoldalú. Legklasszikusabb példa erre *Leibniz* theodiceája a maga erőltetett magyarázataival, a metaphisikai, physikai és erkölcsi roszról, a mely teljesen tagadja — s itt Spinozával egyezik — a jó és a rosz közötti lényegalkotó különbséget. Ezzel szemben a pessimismusnak fogékony érzéke van e lényegi különbség iránt, s a bűnben a szabadságéletnek egyik végzetesen önző cselekvőségét látja s annak metaphisikai szükségességét tagadja. S míg Hegel optimismusa szerint minden valódi és reális észszerű is egyszersmind, tehát észszerűek a profanum vulgus akarateselekvőségei is, addig a pessimismus szerint a világnak és az életnek semmiféle alapja és czélja nincsen. Üres és hiába való vanitas vanitatum a makrokosmus és a mikrokosmus egyaránt. Létünk forrása és alapja bűnös és abban bűnös mindaz, a mi van, él és mozog. Más szóval kifejezve: *az optimismus könnyelmű, a pessimismus túlsötét a világ és az élet bajainak megítélésében.* Reznignáció és kétségbeesés a pessimismus utolsó szava az irodalomban és az életben egyaránt.

A pessimismus világfájdalma már a legrégebb emberiség élet- és világnézetét is áthatotta. A védák vallása telve van pessimistikus hangulatokkal és érzelmekkel, és Schopenhauer rokonszenvezése az indiai vallással ismeretes. Különösen uralkodó hangulata a pessimismus a népek és nemzetek erkölcsi és politikai hanyatlásának, a melyet a történelem, p. o. a római császárság, és XIV-ik Lajos korában ismer. Ilyen korszakokban megvannak a világfájdalmas felfogásnak a maga profétái, költői, történetírói és böleselői, a kikben a pessimismus mintegy individualizálódik a maga összes vonatkozásaiban. A történelem tanulsága szerint az optimista s a pessimista világnézet olykor közelebb s olykor távolabb van egymástól. Leibniz optimismusa valójában véve egyedül álló korszerű jelenség, de azért Hegel pantheista optimismusa és Schopenhauer világfájdalmas pessimismusa is egy és ugyanabban az időben páratlanul áll az emberi szellem fejlődése történetében, s csak azt igazolja, hogy

a XIX. század korszellemé minden tekintetben ellentétesnek mondható. Hegel és Schopenhauer rendszere úgy viszonylik egymáshoz, mint a mindent átható „ész“ és a vak, tudattalan akarat, mint logikai és logikáellenes cselekvőség, mint éjszaki és déli sark, a melynek merev ellentétei összeegyeztetésre, sőt kiegyenlítésre szorúlnak. A Hegel- és a Schopenhauer-féle világlélynék ilyen összeegyeztető kísérlete *Hartmann* „tudattalan bölcselése“, mint az ész és az akarat magasabb egysége, a melynek pessimista etikája szerint a tudattalan akarat elszakadt a képzelet-elemtől, s ez az elszakadt vak akarat hozta létre a világot. A nemtudatos képzelet-eleme folyton iparkodik e vak, esőkönyös elszakadt akaratot harmónikus megegyezésbe hozni, s ezen alapúl épen a világ pessimizmusa, de egyszersmind annak érthető evolucionizmusa. Sőt bizonyos tekintetben ilyen összeegyeztető kísérlete az optimista és pessimista világnézetnek *Nietzsche* hatalomhoz való akaratelmélete is a maga képtelen „Übermensch“-jével. De azért *Hartmann* pessimizmusa sem ismer pozitív világfejlődést, nála is a pessimismus minden pozitív élettartalmat nélkülöző negativitás, s az egyedüli reális és pozitív elem a boldogtalanság és a fájdalom. Schopenhauerhez hasonlóan nála is a 2 életsark a nyomorúság és az unalom, a vágyakról és ezélekről való lemondás, s a nirvána az egyedüli boldog állapot. Ő is azt hangoztatja, hogy a teljes megváltás az akarat legyőzése, az általános lemondás, az erkölcsi öngyilkosság, vagyis az egyéniségnek a maga vágyaiban, ösztöneiben való megsemmisülése és teljes elenyészése a nirvánában. Ezzel törleszti az ember azt a nagy tartozását, a melyet magára vett azzal, hogy született.

Jól mondja *Pekár Károly* (A filozófia története, 201 s köv. l.), hogy a XIX. század pessimizmusa a romantikus világból kisarjadzó *kortörténeti jelenség*, mely csirájában, mint bizonyos sentimentalizmus, világfájdalom és életuntság lényeges eleme volt a romanticizmusnak. Művelődéstörténeti fontossága az, hogy felfedezte az élet nyomorúságát s az emberi ész tehetetlenségét. Ez volt az óriási visszahatás az egész vonalon egyrészt a racionalizmus történetellenes felületessége, a felvilágosodás léha optimizmusa, másrészt északultusa, észmindenhatóságával szemben,

mely a német metaphysikusok vakmerő rendszereiben érte el tetőpontját, mikor az észből vélték, a tapasztalat megvetésével és kizárásával, mindent megszerkeszthetni. E boldog optimis-musnak és a metaphysika túltengő álmadozásainak Schopenhauer vetett véget, ki a keresztyénségben is pessimismust talált, s az optimista elemeket a zsidó vallás hagyományának mon-dotta. Schopenhauer pessimismusa felfedezvén a világ nyomorú-ságát, a diszharmóniákat, az árnyékfoltokat az előbb vallott praestabilitált harmóniában, így új ethikai értékelésnek vetette alapját. Ez a mélyebb értelme *Calderon*, *Leopardi Byron*, s nálunk *Reviczky* költészetének is, a mely szerint a világ csak hangulat.

Érdekesen világítja meg Schopenhauer egyéniségét és pessi-mista bölcséletét *Paulsen*, ki különbséget tesz *Fischer K.* és *Volkelt J.* művei nyomán Schopenhauer egyéniségénél annak „*intellectualis és moralis physiognomiája*“ között. Jobb és élesebb az esze, mint akarata és jelleme. E physiognomiájának főbb vonásai erős öntudata, az elismerésre, sőt ünnepeletetésre való vágya, s az érzéki jólét iránti nagy érzéke, illetve annak hát-tereként az érzéki szenvedések iránti nagy fogékonysága. A szellem és értelem szerint való élet az ő sajátos, valódi élete, míg a gyakorlati élet terén minduntalan megbotlott, hogy aztán a spekulatív életbe húzódjék vissza. Nála a *vita activa* helyére a *vita contemplativa* lépett. Egyénisége mély ellentétet mutat minden izében; ellentétet a belátás és cselekvés, a *philosophus* és az ember, s az akarat és a képzet között. S lényegének ez a dualistikus vonása kihatott az ő bölcséletére is. A gondol-kodó és az ember ellentétes jelleme forrása az ő bölcséletének, a mint azt már főművének a címe „*Die Welt als Wille und Vorstellung*“ is mutatja. Gyakorlati bölcséletének állandó témája a pessimismus. Az emberi élet értéktelensége az ő állandó vilá-gnézete, s az élet szenvedése az ő életiránya. Morálbölcsélete is ilyen pessimista-misanthrópikus anthropológián alapúl. De azért csak elméletileg prédikálta az egoista akarat megtagadását, míg a gyakorlatban annak igenlését mutatta. Morálja valósággal „*catalogus desideratorum*“. Örök érdeme, hogy a *váltságvallások iránti érzéket* költötte föl a maga kortársaiban, s hogy megmu-tatta, hogy „a cultura útjával párhuzamosan halad a megváltás

útja az emberiségben“. Elméleti bölcséletét tekintve jellemző az, hogy az ismeret-elmélet terén az idealismust, a metaphysika terén ellenben a voluntarismust hirdeti. Platon és Kant bölcséletére emlékeztetőleg mély különbséget tesz a jelenségek világa s az annak mögöttes rejlő magánvaló világ („Ding an sich“) között. Előbbinek értéktelenségéből következik, hogy nem valódi („unwirklich“) is egyszersmind, a miért is „semmitérő álmok a tér és időben való léte“. Ezzel szemben a metaphysikában a voluntarismust hirdeti, a mely szerint „az akarat a dolgok lényege“, a mivel szerintünk is „*egy nagy gondolattal* gazdagította a világot“. Az akarat a prius, az értelem a posterius, s az akarat az uralkodó substantia, az értelem ellenben annak csak szolgáló eszköze. Ez alapon az ő psychológiája szerint „az akarat alap- és ősfunkciója a lelki életnek“, s ezt a nézetet Darwin biológiája is igazolja. Schopenhauerben igen erős a valódiság iránti érzéke, a látszat megvetése, félelmet nem ismerő igazságszeretete, s az örökkévalóra való iránya. Szemléltető értelme van a dolgok lényegének fölismerésére, de már az analysis, kritikai vizsgálódás és bizonyítás iránt nincs érzéke. Főleg hiányzott benne a megváltó isten- és emberszeretete, a mivel lehetetlenné vált az emberiség nevelésére.

Nézzük végül az optimismus és a pessimismus világnézetét a *keresztynség világnézeténél*. A keresztynség az optimismussal egyezően vallja, hogy ez a világ eredetét tekintve jó és czélszerű, hogy egy isteni erő és hatalom uralkodik a mindenségben, egy isteni gondviselészerű czélgondolat hatja át az emberiség történetét, hogy ebben a világban vannak még erkölcsi javak és czélok, s hogy ez az élet, mint isten ajándéka, még magasabb feladatokat tűz az ember feladata elé. Elveti azonban a keresztynség az optimismus ama felületes és a tapasztalat által meghazudtolt felfogását, mintha ez a világ és ebben az ember teljesen jó és tökéletes volna, a melyben s a kiből a bűn semmi romlást nem idézett volna elő, sőt a bűn magának a világnak örök lényegéhez tartoznék s így a jónak is fejlesztő eszköze volna. S másrészt a keresztynség a pessimissussal együtt vallja, hogy tapasztalatszerűleg kiáltó ellentét van az ideál és a valóság között, hogy a bűn önző komoly positiv valósága

megrontotta az emberi természetet, bajokat és szenvedéseket szül az életben, akadályozza a világeszme teljes tökéletes megvalósulását, a mi csak az akarat gyökeres átalakulása és megtérése mellett volna lehetséges. Elveti azonban a pessimismus ama nézetét, a mely szerint a bűn másíthatatlan törvénye az emberi természetnek, annak mintegy örök végzete, kikerülhetlen vaksorsa, a melynek nincs más orvosszere, mint a bűnös és kínos létől való megváltás, s elveti azt a nézetét, a mely szerint a világ komikus, társadalmi és erkölcsi tekintetben egyaránt lényegileg, eredetileg, s metaphysikai és physikai természeténél fogva rossz, a melyet meg nem válthat sem isteni, sem emberi erő. Az optimismus tagadja azt, hogy a világ javulást igényelne, a pessimismus ellenben azt, hogy ez a világ a javulásra és tökéletesedésre képes volna. Utóbbiból, mert üres a szíve és egyoldalú az esze, hiányzik a valódi eszményekben s az azok utáni törekvésben vetett hit. Beéri a rideg valónak puszta lefényképezésével, s nem törődik az ethikai és technikai czélokkal telt valóságoknak szemlélésével s nevelő és nemesítő hatásaival, a melyekben a testet és lelket egyaránt foglalkoztató és nemesítő tisztességes munka adja meg az életnek igaz értékét.

Az optimismus és a pessimismus világnézetét összehasonlítva, utóbbi mélyebben halad, alapjában deríti föl az eszmény és a valóság ellentéteit, s az optimismussal szemben erkölcsi mértéket alkalmaz a világ és az emberek megítélésében. Ennyiben a pessimismus közelebb áll a keresztyénséghez, mint az erkölcsi ellentéteket teljesen nivelláló felületes optimismus. Alapjában véve azonban a mai felszínes irodalom és művészet által is támogatva, a pessimismusnak Schopenhauer-Hartmann-féle modern alakja bensőleg igaztalan, sőt valójában veszedelmes világnézet, vagy *Brassai* szavaival élve, csakugyan „agyrémbűskomorság, éretlen vagy nyavalyás gondolkodás szülötte”. De azért igaza van *Martensen* ama állításának is, hogy a *keresztyénség világnézete az optimismus és a pessimismus igaz gondolat-elemeinek magasabb egysége*, úgyszólván összefoglalója. A keresztyénség a világnak igazi méltatása. Szerinte parányi ez a bűnös világ a tökéletes ideálhoz való viszonyában, de végtelenül fon-

tos és szükséges a fokozatos fejlődésre és tökéletességre való tekintettel, a melyben tehát „jobb lenni, mint nem lenni“. A keresztyénség a világot és az életet minden gyarlósága mellett is az örökkévalóság fényében, „sub specie aeternitatis“ tekinti, tehát a végtelen fejlődés és tökéletesedés szempontjából ethikailag s nem metaphysikailag ítéli meg. A világ nem siralomvölgy, hanem istenországa megvalósulásának talaja, s az élet nem kínos körfolyam, hanem műremek, mely telve van nemes örömökkal és fejlődő czélokkal. Így fogta fel azt *Madách* is, a midőn „Az ember tragédiájá“-nak 15-ik színében így biztat:

„Ha percznyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd *a végetlennek érzete*.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni *az arasznyi lét*,
És biztosítva áll nagyság és erény“.

Életünk vezéresillaga pedig az legyen:

„Mondottam ember küzdj és bízva bízzál!“

Ez épen „Az ember tragédiájának“ vallás-erkölesi pessimismusa, a melynek forrása a bűnösség, s nem maga a lét, mint az askétikus philos. pessimismusnál, — míg ezzel szemben a felületes optimismust jellemzi a bűn ignorálása s a magasabb czélok semmibevevése.

Eperjes.

DR. SZLÁVIK MÁTYÁS.